

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН – УПА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

ПОПОВИЧ О.І. (Ужгород)

Кривава боротьба Організації українських націоналістів та Української повстанської армії стала ще однією з трагічних сторінок вітчизняної історії. Трагедія полягала в тому, що проти українця, який воював за демократичну незалежну батьківщину, стояв також українець, котрий боровся за світле майбутнє своєї радянської України. Вивчення проблеми дослідниками кожної з сторін протистояння й обґрунтування ними правоти лише власної сторони тільки підливало масло в полум'я. До збройного протистояння додалося ще й ідеологічне. І хоча ця громадянська війна минула вже майже півстоліття тому, ідеологічні суперечки тривають і по сьогодні. Тому одним із завдань, що стоїть перед сучасною вітчизняною наукою, є необхідність беземоційного, тверезого підходу до вивчення сутності проблеми, віднайти шляхи для порозуміння, примирити старі ветеранські серця і довести майбутнім поколінням згубний досвід безкомпромісного протистояння та громадянської війни. В даній статті своє завдання ми вбачаємо, на основі аналізу опублікованих праць вітчизняних дослідників, виділити, охарактеризувати та довести до широкого загалу найпоширеніші на сьогодні історіософські підходи, що пробують пролити світло на всі сторони діяльності ОУН – УПА у 30 – 50-ті рр. ХХ ст. На даний час жодного фундаментального дослідження з історіографії цієї проблеми ще не проведено.

Перші кроки у вивченні теми робилися ще за часи збройного протистояння українських повстанських сил проти військ НКВС прихильниками і противниками кожної з сторін. А оскільки це протистояння носило найрадикальнішу фор-

му – військових, збройних сутичок – і протікало в умовах формування системи біполярного світу та “холодної війни”, то й висновки досліджень, звісно й цілком зрозуміло, передусім переслідували політико-ідеологічну мету: обґрунтування правомірності й справедливого характеру ведення війни однією з сторін і запламування іншої. Війна ОУН – УПА проти радянської тоталітарної машини закінчилася у 1955 р. (принаймні цю дату визнають більшість сучасних дослідників) перемогою останньої. А переможців, як кажуть, не судять. І на наступні майже тридцять років радянська ідеолого-політична оцінка подій та характеристика учасників протистояння безальтернативно домінувала. Воїни українських націоналістичних сил таврувалися як агенти німецько-фашистських, а згодом і як західних спецслужб, як банди буржуазних націоналістів і т.п. Проте ця тема, як і будь-яка з трагічних сторінок життя українського народу (голодомору, репресій, примусових виселень за Урал...), спомини про які однак залишалися у пам'яті сучасників та учасників цих подій, за задумом кремлівської верхівки мала піти у забуття. Цьому слугувала вся потуга державної машини. Тодішня офіційна пропаганда злочини влади (з сьогоднішньої точки зору) завжди зображувала у виправдально-привабливих тонах. В найгіршому випадку головних винуватців оголошували як таких, що відхилилися від головної і спрямовуючої лінії партії, як недалекозорих діячів тощо. З плином часу обговорення таких помилок оголошувалося вже не актуальним і дургорядним; згодом же всім давали зрозуміти про небажаність їх дослідження. Таке табу, зокрема, й було накладено на тему

протиборства військ УПА з силами НКВС. У працях 60 – початку 80-х років знаходимо поодинокі скупі відомості на кшталт “в західних областях республіки після їх визволення від фашистської окупації проводили свою антирадянську діяльність буржуазно-націоналістичні банди”[1].

Такими “бандами” та “посібниками буржуазного імперіалізму” діячі ОУН – УПА на теренах СРСР залишалися до кінця 80-х років, коли перебудова лібералізувала радянське життя. Наростання національного руху висунуло на авансцену ідеологічної боротьби, окрім іншого, і проблему боротьби Української повстанської армії з радянськими військами у 40 – 50-х рр. минулого століття. Набагато сміливішими оцінки-епітети, що возвеличували українських націоналістів у ці роки, почали лунаати з часу здобуття Україною незалежності. Буря народного гніву, бажання висловити свою позицію наперекір роками усталеному ідеологічному тавру щодо сутності українського національно-визвольного руху у західних областях, прагнення Правди в умовах ейфорії від перемоги у віковій справі боротьби за власну державу, призвели до переважання у сучасній вітчизняній історіографії (за кількістю публікацій) історичної продукції радикально-націоналістичного змісту. Між ними, і публікаціями українських емігрантів за кордоном у 60 – початку 80-х рр. щодо згаданої теми суттєвої різниці у світоглядно-оціночному компоненті не має. Еманация емоцій часом заливає собою тверезий підхід до дослідження тогочасної дійсності. Тепер спостерігається елементарне перефарбування білого на чорне. Поціновувачі такого бачення проблеми – абсолютної правоти діячів ОУН – УПА у боротьбі за справу національної української незалежності, їх героїчного і нерівноспільного протиборства проти всієї потуги сталінської тоталітарної машини і т.п. – можуть знайти розмаїття доказів на підтримку своєї світоглядної позиції на

сторінках ряду періодичних видань: “Визвольний шлях”, “Дзвін”, “Сучасність” та інших.

На нашу думку, як найкраще ситуацію з розробкою тематики ОУН – УПА в сучасній українській історіографії змалював С. В. Кульчицький. “В сучасній Україні нема більш гострої в своїй дискусійності проблеми, ніж проблема ОУН – УПА. Ставлення до неї розділяє політичні партії, парламент, націю. Колишні противники не можуть примиритися, хоч їхня боротьба тривала більше ніж півсотні років тому. Ті, хто займається проблемою ОУН – УПА науково, постійно відчувають гнітючу атмосферу ворожнечі. За ветеранами стоять діти, онуки й правнуки, які переймаються їхніми настроями. Естафета ворожнечі триває, хоч молодші покоління не орієнтуються в конкретних подіях і фактах”[2].

Й на сьогодні знаходяться дослідники, які продовжують притримуватися “старої” схеми. Вони, діючи в гірших традиціях методики доведення істинності (спочатку бити, а потім слухати опонента, й то не завжди), при критиці дій українських повстанців завжди акцентують увагу на фактах порозуміння і співробітництва їх з німецькими загарбниками, на фактах жорсткої різанини поляків та українців того часу, на фактах терору проти представників радянської влади в краї. Так, це мало місце, й навіть “найсвідоміші” сучасні українці не вдаються до спростувань цих фактів. Зокрема, у статті “Проти кого воювала ОУН – УПА?” читаємо наступне: “Бувши і сучасні бандерівці з викликом заявляють: УПА воювала “проти гітлерівців і проти більшовиків”. Однак суттєвих аргументів “війни проти німців” вони привести не можуть. Їх просто не має. Про таку війну не має ні архівних, ні літературних джерел. Дарма сьгоднішні апологети бандерівщини прагнуть подати протилежне”[3]. Наукова фаховість автора (невідомого – !), з огляду на безапеляційні заперечення давно вже доведених фактів,

зокрема і про антинімецький фронт боротьби українських повстанців, та про відсутність відповідних архівних документів, стоїть під великим знаком запитання. Ключовим його аргументом є посилання на дані монографії канадського українця В. Поліщука "Гірка правда: злочинність ОУН – УПА (сповідь українця)" [4], у якій останній акцентує увагу на терористичній безперспективній боротьбі українських націоналістів проти радянської системи та фактах польсько-української кривавої ворожнечі, у якій українці подаються як кровожерливі кати. До того ж цей апологет В. Поліщука наводить факти з історії ОУН – УПА після 1943 р., коли в результаті корінного перелому у Другій світовій війні і вимальовування реальної перспективи поразки нацистської Німеччини та перемоги СРСР, західний загарбник поступово втрачає позиції в Україні і перестає бути ворогом № 1 для упівців, котрі готуються до протиборства з радянськими військами і йдуть на тактичне співробітництво з німцями. А про військові сутички загонів ОУН-Б та УПА з німецькими загарбниками у 1941 – 1943 рр. жодного слова. Звинувачуючи український національний рух у сепаратизмі й колабораціонізмі із нацистами, прихильники радянської історіографії не задаються питанням про справжні коріння цього явища.

Альтернативну картину, що зображує діяльність ОУН – УПА у більш ширшому плані, подають більшість сучасних вітчизняних дослідників. Їх методологічні підходи базуються на критичному використанні архівних джерел та закордонних публікацій, на раціональному погляді на причинно-наслідковий зв'язок подій української дійсності 30 – середини 50-х рр., що безумовно позитивно відрізняє їх від односторонньої світоглядної лінії радянської ідеології.

Пояснюючи антирадянську активізацію українського національного руху на західних землях України з кінця 30-х років, І. Голубенко як основну цьому при-

чину наводить централістсько-уніфікаторську політику сталінського керівництва. Сталінський режим не міг миритися з найменшими відмінностями в житті краю від "порядків", що склалися у метрополії. Новий режим боявся, щоб ідеї національно-визвольної боротьби, які жили серед галичан, їх досягнення у національно-культурному розвитку не вплинули на всю Україну. Тому нові органи влади, що їх формували переважно з "пришлого елемента", який наїхав у край з Росії та зі східних областей України, повели жорстоку боротьбу проти всього українського, "антисоветського". Кадри партійно-державного апарату, виконуючи імперські функції, постійно апелювали до "бідноти", "низів", деструктивний відчай яких хитро і підступно спрямовували на боротьбу з кращими національними силами суспільства, що ставали тепер "ворогами народу", "націоналістами" тощо. Одурманена брехливою пропагандою, залякана терором енкаведистів, голодом 1933 року партійна маса з її вузькосекстантською ненавистю до всього національного, до всіх складових саморегулюючих принципів і форм співжиття, вироблених людством протягом тисячоліть, стає силою ворожою, антиукраїнською [5]. Форсована радянізація західних областей на початок війни дала подвійні результати: по-перше, політика комуністичної партії СРСР у регіоні зробила все можливе, щоб негативно налаштувати до себе місцеве населення, чим і користувався німецький загарбник з 1941 р.; по-друге, досягнення радянської влади у організації в нових областях колективних форм господарювання з централізованою системою керівництвом процесом стало ще одним чинником успішної експлуатації гітлерівцями місцевого населення. Як зазначає І. Голубенко, "німецьких окупантів зовсім не цікавили самостійники з ОУН, їм більше імпонував той колоніальний тоталітарний устрій, що залишився від сталінського режиму з його колгоспами і радгоспами, де так зручно

було тепер окупантам-гітлерівцям контролювати все життя, працю й побут населення краю, грабувати, забирати й вивозити до Німеччини з України всю вироблену тут продукцію, “контингент”, людей як рабську робочу силу”[6].

Подібної точки зору щодо жорсткої політики більшовиків на Західній Україні, яка підняла маси галичан і буковинців на боротьбу з радянською владою, притримується і Б. Ярош. Про це пересвідчується, читаючи його статтю “Українська Повстанська Армія проти тоталітарного режиму”. Авантюристична і короткозора політика центральних, а особливо місцевих органів у довоєнний період відвернула західноукраїнське суспільство від радянської влади. Прискорена й насильницька радянська і масові репресії, депортації і виселення, поділ суспільства за класовим принципом, ігнорування традицій викликали спротив значної частини населення. Як зазначає Б. Ярош, національно-визвольний рух, розвиваючись під гаслами державотворення, поступово набрав масштабів громадянської війни [7].

Віковична боротьба українства за життя у єдиній соборній державі зі встановленням радянської влади на його землях перетворила на наївну ілюзію факт існування “своєї” “незалежної” держави – Української РСР. Тож не диво, чому на час розгортання радянської західних областей та окупації їх незабаром німецьким загарбником український національний рух набуває найрадикальнішої форми. Саме на аналізі цих процесів та вироблення на їх основі висновків-уроків для майбутнього українства й побудована стаття Р. Лапайдуха “Українська повстанська армія. Погляд через півстоліття”. Притримуючись радикального напрямку української історіографії (назва умовна й дана нами через гострий характер висловлювань його представників щодо зображуваних подій), автор якраз і констатує як факт нової хвилі розгортання визвольного руху те розчарування місцевого населення,

яке настало після “визволення” та “возз’єднання” українських земель, коли наш “визволитель” показав себе в правдивому світлі, виявив, на що він здатний і що на практиці означає з його лексики когось визволити”. Нехтування інтересами місцевого населення, ігнорування його національних та антирадянських настроїв німецьким окупантом стало, на думку Р. Лапайдуха, переконливим уроком для українців: “що у справі відновлення незалежності Української Держави на чужоземну допомогу покладатися не варто”[8]. І в дусі міхновського лозунгу “Україна для українців” дослідник виводить наступний урок – “ніколи не можна приймати і поселяти в себе, на своїх землях, колонізаторів, як гостей, бо вони утворивши етнічну меншину, розростаються, нахабніють, і, зрештою, перетворюються на “Троянського коня”, який тільки і чекає слушного моменту, щоб відкрити своє зрадливе і підступне нутро”[9]. Далі, спираючись на ці та подібні за характером твердження Р. Лапайдуха робить досить спірний висновок, що “рішення Проводу революційної ОУН боротися до переможного кінця було підтримане, схвалене, прийняте і реалізоване українським народом. Почалася загальна збройна священна війна, розрахована лише на власні сили і всебічну підтримку свого народу”[10]. В цьому контексті, з огляду на подальші події української історії до нашого часу, як доповнення можуть прозвучати слова С. Грабовського, що “повстанський рух заклавав певну традицію, поставив певну “планку” у цій боротьбі. Перейшовши від державно-етнічних до демократичних цінностей, він мав істотний вплив на українську інтелігенцію, яка могла приймати чи не приймати його цінності, але мусила відповідати на ті запитання, які поставила УПА у своїй боротьбі. Повстанський рух сів зерна спротиву тоталітарній системі” [11]; та лейтмотив статті Г. Темка – “без титанічного подвигу Армії УНР, УГА,

ОУН – УПА, без 30 червня 1941 року не було б 24 серпня 1991 року” [12].

Проблемі ОУН – УПА як явища та його ідеологічного змісту присвятили свої праці В. Скуратівський та Г. Касьянов. Перший, аналізуючи мету і методи боротьби Української Повстанської армії, ставить її у один ряд з іншими суб'єктами європейського Руху Опору під час Другої світової війни, а “за своєю організаційною і світоглядною генезою постає як один із найвпливовіших компонентів” [13] цього Руху. А за своєю ідеологією УПА “не дуже різниться, скажімо, від “інтегрального націоналізму” “правої” частини французького Опору” [14].

Не лише констатацію, а й аргументовані відповіді на питання про ідеологічне забарвлення ОУН, джерела його формування, чинники його еволюції та інші знаходимо у монографії Г. Касьянова “Терорії нації та націоналізму” [15]. Історик зазначає, що “як рух та ідеологія український “інтегральний націоналізм” значною мірою був продуктом копіювання європейських зразків” [16]. Автор розрізняє і ставить окремо донцовський “чинний націоналізм” і так званий “організований націоналізм”, який і був ідеологічною підвалиною руху ОУН, хоча й погоджується на їх певну спорідненість. Погоджуючись з тим, що не малу роль у формуванні ідеологічної настанови ОУН відіграли програми Гітлера та Муссоліні, історик помічає і принципові розбіжності між українським і цими європейськими зразками. По-перше, український “інтегральний націоналізм” був ідейною течією і політичним рухом бездержавної нації, а якщо формулювати конкретніше, нації, яка щойно втратила державність. По-друге, як зазначає І. Лисяк-Рудницький, німецький націонал-соціалізм та італійський фашизм були продуктом індустріальних та урбанізованих суспільств, тоді як український варіант “інтегрального націоналізму” виник в аграрному, економічно відсталому суспільстві. Зрештою, стверджує І. Лисяк-

Рудницький, “український націоналізм був явищем генетично самостійним, хоч у своєму розвитку він зазнав безперечних впливів з боку відповідних чужоземних держав” [17]. Поява цієї течії була цілком природним наслідком поразки української революції 1917 – 1921 рр. і водночас – виявом глобальної тенденції до радикалізації націоналістичних рухів у період першої світової війни [18]. Нарешті, Г. Касьянов закликає до обережності щодо звинувачення ОУН у тоталітарності, що на перший погляд помітно у проектах підпільної діяльності організації та перспективи побудови незалежного українського суспільства. Як аргумент для тих, хто звик довіряти лише писаним документам і офіційному слову взагалі, то дослідник закликає проаналізувати програми ОУН 1929 та 1939 рр., адже в них помітна неспростовна еволюція поглядів з тоталітарних позицій організації життєдіяльності українських сил (програма 1929 р.) в бік його демократизації (програма 1939 р.). А тим, кому не достатньо подібних аргументів, Г. Касьянов наголошує на фактах фракційної боротьби та розколів у середовищі ОУН, що саме по собі заперечує її тоталітарну стрункість та вертикальну монолітність.

Аналітично-прогностичний характер носить стаття за авторством М. Бара та А. Зеленського. Перегукуючись із щойно наведеними позиціями Г. Касьянова щодо поглядів на специфіку ідеологічної бази Організації українських націоналістів, автори стверджують, що “вона була особливою компіляцією споріднених націоналістичних програм, яка в певній мірі брала до уваги українську дійсність” [19]. Далі автори пропонують інший можливий шлях розвитку подій. Відштовхуючись від прагнення оунівців та німців використати один одного у майбутній війні проти СРСР, М. Бар та А. Зеленський доносять до читача плани проводу ОУН-Б: українські сили повинні були скористатися із тривалої і взаємовиснажливої німецько-

радянської війни, вступивши у неї недостатньо підготовленими на певному її етапі і маючи реальну можливість диктувати свої умови. Однак таким планам завадили дві основні речі: бандерівці не розраховували на занадто швидкий розгром радянських сил німцями на початку війни та поглиблення розбіжностей у самій ОУН між мельниківцями і бандерівцями на подальший план дій. “Поразка Німеччини, – як роблять висновок автори статті, – була водночас і поразкою українського національного руху... Мабуть, єдиним шансом було повторення результату попередньої війни, себто послаблення воюючих сторін – Німеччини і Росії”[20].

Про важливість фактора українства, його безроздільної прихильності до однієї з воюючих сторін, а також про ігнорування українського національного питання, що призводить до краху недалекогоглядного політика говорить В. Сергійчук у статті “Боротьба за волю, а не коляборація”. Заглиблюючись у надра російської та української історії, історик пише: “Українські націоналісти все-таки сподівалися, що Гітлер не повторить помилки Наполеона, котрий проігнорував українство під час свого завойовницького походу в Росію”[21].

В. Сергійчуком присвячено ще ряд цікавих публікацій щодо різних аспектів діяльності ОУН – УПА проти радянської карально-репресивної машини. Для них всіх характерним є більше емоційна, хоча й не позбавлена прискіпливого аналітичного погляду на події та на джерельну базу, авторська позиція. Концентрований вираз вона знайшла у праці “ОУН – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали”. В. Сергійчук говорить, що аналізуючи дані радянських документів можна дійти таких висновків: “1. Діяльність ОУН охоплювала всю Україну. 2. Збройні відділи ОУН – УПА починають формуватися по суті одразу ж після приходу окупантів. 3. ОУН – УПА воює не тільки з тими червоними партизанами, більшовицькими і

польськими, які тероризують українське населення, а й з гітлерівцями, тримає під своїм контролем значну територію. 4. Саме радянські партизани, одержавши відповідне ідеологічне завдання від ЦК КП(б)У, поклали початок наклепницькій концепції про боротьбу ОУН – УПА з мирним населенням. 5. Глибокий аналіз радянських документів дасть можливість написати справді правдиву історію ОУН – УПА в роки війни”[22]. Однак у справі поширити ідеї національної державності на решту території України галичан спіткала невдача. В. Сергійчук пояснює це багаторічною антинаціональною політикою радянської влади – “Існування на східній Україні зовсім іншого економічного та політичного ладу протягом двох десятиріч років відповідним чином відбилася і на свідомості широких народних мас. Тут, зокрема, вже значною мірою були придумані поривання населення до створення власної національно-демократичної держави, не існувало такого скоординованого антисоветського підпілля, як це було в Галичині та на Волині”[23]. Промовиста назва іншої статті В. Сергійчука “Боротьба советської влади проти ОУН – УПА в післявоєнний період” розповідає про розмаїття нелюдських засобів та прийомів боротьби органів тоталітарної держави з українськими повстанцями. Серед таких він називає прилюдні страти учасників руху, переслідування греко-католицької церкви, масові депортації родин українських націоналістів до Сибіру. Все це, а також нестача зброї, величезна кількість загиблих серед повсталих, відчуження селян від власної землі і перетворення їх на кріпаків-колгоспників, відсутність міжнародної підтримки тощо врешті-решт завдало поразки українському повстанському рухові. У В. Сергійчука зустрічаємо відомості й про кількість загиблих по обидва боки воюючих сторін. “У тій кривавій боротьбі за самостійну Україну від рук українських націоналістів загинуло протягом 1944 – 1955 років 22 400 советських громадян. За

цей же період тих, хто боровся за самостійну Україну, большевицькою владою вбито 150 тисяч, 103 тисячі заарештовано, 203 тисячі членів їхніх сімей заслано до Сибіру. Ці великі втрати українства засвідчують однозначно, що знищення українського національно-визвольного руху було одним із найголовніших завдань Москви в повоєнний час»[24].

Надзвичайну плідну працю в руслі дослідження діяльності Організації українських націоналістів та Української Повстанської армії розгорнули В. Коваль, М. В. Коваль та С. В. Кульчицький. Їх праці вирізняє з поміж усього спектру вже згаданих робіт ряд наступних якісних рис: абстрагування від обидвох ідеологічно-орієнтаційних полюсів вітчизняної історіографії й прагнення якомога об'єктивніше підійти до вирішення проблеми; відсутність емоційності, гучних епітетів-характеристик при характеристиці подій; надання переваги аналітичній роботі над фактами минулого, а не простій їх констатації чи послідовному їх викладу; підхід до аналітичної роботи та вироблення висновків з позицій раціоналізму та прагматизму; критичне ставлення до письмових джерел, аргументування своїх висновків відомими, логічно пов'язаними фактами, а не цитуванням документів, важливість яких у процесі роботи не заперечується.

М. В. Коваль можна з повним правом назвати одним з визначних фахівців з проблеми ОУН – УПА. Написавши й опублікувавши чимало праць в радянський період щодо різноманітних аспектів Другої світової війни, історик у наш час визнав їхню односторонність та тенденційність, і прагне за допомогою нових історіософських позицій переглянути свої попередні доробки. Наслідком його роботи стала ціла низка наукових праць присвячена вказаній проблемі.

Так, у статті «ОУН – УПА і «Третій рейх» в центрі уваги перебуває тема взаємовідносин оунівців та нацистів на пере-

додні та під час Другої світової війни. Їх практичні кроки М. Коваль пояснює намірами реалізації своїх власних планів: німці прагнули розширити «життєвий простір» для арійців, а українські націоналісти здобути власну незалежність. І кожен з них розумів, що без використання один одного домогтися бажаного буде дуже важко. Німецькі керівні політичні та військові кола, з одного боку, і вожді ОУН – з другого, мали напередодні нападу на СРСР досить підстав для певного порозуміння і навіть союзницьких відносин [25]. Проте дивною, якщо не сказати наївною (оцінюючи це зі знанням подальшого ходу подій) була віра українських націоналістів у готовність Німеччини поступитись на їх користь найважливішим трофеєм – землями України. Відповіді на це питання у статті не знаходимо. Ігнорування німцями українських прагнень на початковому етапі війни серйозно зашкодило, але остаточно не розірвало україно-німецьких взаємовідносин. Більш «теплыми» вони стали після поразки вермахту під Сталінградом. Стриману позицію керівництва ОУН – УПА щодо німецьких окупантів на Західній Україні можна пояснити лише одним: прагненням зберегти УПА як партизанську армію «на майбутнє», для виконання найголовнішого завдання – для опору Червоній Армії, що вже наближалася до західного регіону України [26]. Повідомляючи про факти суперечностей та співробітництва нацистів та діячів ОУН – УПА, автор робить висновок, подібний до позиції М. Бара та А. Зеленського, – «капітуляція Німеччини була водночас і поразкою українського націоналістичного руху»[27].

Чітку відповідь на питання про дивний характер україно-німецького союзу напередодні нападу на СРСР М. Коваль подає у іншій своїй аналітичній статті «ОУН – УПА: між «третім рейхом» і сталінським тоталітаризмом»: «Але ось парадокс, що важко піддається поясненню. Керівництво ОУН – як бандерівської, так і

мельниківської фракції, зробивши ставку на “третій рейх”, не врахувало очевидне: Німеччина не мала жодних намірів щодо відновлення української самостійності, навпаки, ставила метою колонізацію краю та уярмлення населення. Якщо все ж зробити спробу збагнути цю ситуацію, то тут, очевидно, відіграла роль, по-перше, якась дивна необізнаність оунівських політиків з майже неприхованими намірами Гітлера та його оточення щодо загарбання та колонізації України і, по-друге, нездатність відрізнити нацистів, які майже не приховували своїх експансіоністських планів, від кайзерівських німців, що все ж підтримували українську державність”[28]. А на закиди тим, хто звинувачує українських націоналістів у зраді та колабораціонізмі, М. В. Коваль відповідає, що “не має правових підстав тлумачити як “чорну зраду” порозуміння оунівського керівництва з нацистськими ватажками. Адже оунівці не присягали на вірність радянській владі. Питання ж про те, чи зраджували вони свій народ, йдучи в ім'я своєї ідеї на союз з “третім рейхом”, такою ж мірою стосується Сталіна й Молотова (виділено мною – О. П.)[29].

Саме усвідомлення сучасниками цієї виділеної нами тези, яка підтримує думку про те, що кожен з ворогуючих українців (оунівець чи прибічник радянської влади) воював за свою Україну, і тільки в силу історичних обставин останній переміг і користувався перемогою майже 40 років, врешті-решт в умовах незалежної України (яка розбудовує той устрій, який сповідували тоді переможені) повинно призупинити ворожнечу цих переможців та переможених, та визнати їх рівноправ'я у всіх галузях сучасного життя.

У статті знаходимо ще одну відповідь на надзвичайно важливе питання: на що ж розраховували провідники ОУН, вступаючи у безперспективну партизанську війну проти тоталітарної держави? М. Коваль зазначає, що “бандерівський провід зробив ставку на неминучу, на його

погляд, третю світову війну і на перемогу в ній англо-американського блоку”[30].

І, нарешті, М. Коваль, висловлюючи своє ставлення до руху ОУН – УПА взагалі, зазначає, що однозначної оцінки бути не може. Визнаючи антигуманний екстремістський характер боротьби українських повстанців, яка провокувала офіційну владу до ще більшого розмаху репресій місцевого населення, як не правильний і безперспективний, автор, однак, пояснює їх не лише вже напрацьованими методами, а й тими зовнішніми умовами, в яких велася боротьба та відповіддю на сталінський терор.

Про теоретично можливі шанси на перемогу українського національно-визвольного руху під проводом ОУН – УПА розмірковує і В. Коваль. Подібно до М. В. Ковалю, автор червоною ниткою у своїй статті проводить тему еволюції україно-німецького співробітництва у кінці 30 – першої половини 40-х рр.. В. Коваль щодо цієї ключової проблеми статті висловлюється у традиційних тонах попередніх вищевказаних істориків – орієнтація на Німеччину як на ту реальну силу, яка може звільнити український народ від його “ворогів номер один” – СРСР та Польщі, зтяжна виснажлива війна з якими в перспективі зможе бути використана українськими національними силами для реалізації своїх вимог – побудови незалежної української держави. Тобто українці діяли за принципом: ворог мого ворога – мій друг. Така ж світоглядна тенденція помічається і у поясненні планів воюючих сторін, розчаруванні українства від реалізації німецьких намірів та зміну позиції останніх щодо руху ОУН – УПА після початку 1943 р. Вартою уваги є теза про те, що “провід ОУН уперше в історії став українським керівництвом з безкомпромісно самостійницьким державним мисленням. У його діячів було ясне розуміння того, що національне виживання України є неможливим без рішучого відриву від Москви. Цього розуміння не мав Богдан

Хмельницький, який довірливо поставив Україну у васальну залежність від московського царя. Не було такого розуміння і у діячів УНР, навіть у гетьманату»[31]. Зображуючи воїнів УПА як істинних борців за справи українців, як захисників нашого народу, В. Коваль змальовує діяльність червоних партизан як підлу, провокаційну щодо німців діяльність, яка не мала нічого спільного із захистом місцевого населення. «Суть цієї стратегії полягала в тому, – пише історик, – щоб провокувати максимальні репресії німців проти мирного населення на окупованій території. Сталін чудово розумів, як ставиться село, особливо на Україні, до радянської влади з її голодомором, каторжними колгоспами»[32]. Продовжуючи та підтримуючи хід думок В. Ковалю, хочеться ще додати, що Сталін, провокативною діяльністю своїх партизан, перекладав на німецькі каральні акції ті репресивні дії щодо місцевого українського населення, які він не встиг зробити через відносно малий строк перебування Західної України у складі Союзу, але провів би, як би війна розпочалася пізніше. До того ж Сталін тепер міг сміливо і «справедливо» перекласти весь тягар відповідальності за загибель населення на нацистських загарбників, які по суті бруднили руки у бажаній йому роботі. Проте це лише розмірковування, беручи як базову підставу для них вищенаведені точки зору фахівців.

При дослідженні сучасного етапу української історіографії про боротьбу Організації українських націоналістів та Української повстанської армії проти радянської тоталітарної системи не можливо не згадати про історіософські позиції С. В. Кульчицького. Неодноразово наголошуваний нами його аналітико-прагматичний підхід при вивченні проблеми помічається у статті «Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі». Причину всеозброєності методики боротьби повстанців історик пояснює компрометацією в їх очах принципів демократії та парламента-

ризму. Демократизм, вважали вони, загубив справу національного визволення. Оунівці не розглядали свою організацію як партію, тому що партія – це елемент парламентської демократії. В їхній державі повинна існувати лише одна «партія нового типу» – їхня власна на чолі з провідником. Провідник за обсягом повноважень не відрізнявся від вождя у комуністів, фюрера у нацистів або дуче у фашистів [33]. Також С. В. Кульчицький не обійшов своєю увагою і війну УПА на два фронти – проти німців та радянських сил. Таку боротьбу він охарактеризував як безглузду. Підриваючи сили одного ворога, оунівці цим зміцнювали іншого, і навпаки, при цьому вони в обох випадках вичерпували власні сили [34].

Згадувані вже нами суперечності про сутність ОУН – УПА, які проявляються у різноманітних областях сучасного суспільного життя і аж ніяк не сприяють консолідації українського суспільства, поставили перед урядом потребу вироблення невідкладної програми стирання роз'єднуючої лінії напруженості у взаємовідносинах східних і західних українців. На фоні історичної долі українства віками роз'єданого різними державами, що позначилося не лише на менталітеті та способі життя мешканців по обидва боки Дніпра, а й на взаємному сприйнятті, масло в полум'я недовіри один до одного підливає і гостра полеміка про роль в українській історії ОУН і УПА. Як вже зазначалося, Станіслав Кульчицький назвав цю проблему однією з найгостріших у сучасному ідеологічному, політичному, науковому житті. Тож не диво, що урядовці спромоглися на організацію робочої групи, до якої увійшли фахівці з різних сфер суспільних відносин України, і метою якої було визначено підготувати історичний висновок про діяльність ОУН – УПА. Попередній варіант такого проекту підготував доктор історичних наук С. В. Кульчицький. Не маючи змоги детально зупинятися на розкритті змісту звіту, адже

кожне з його положень несе надзвичайно цінне інформаційне навантаження і є справжнім скарбом для історіографа, однак слід навести хоча б деякі, на наш погляд головні штрихи, які б склали загальне враження від тієї світоглядної позиції, до якої дійшли упорядники висновку:

- Український націоналістичний рух народився після поразки революції 1917 – 1920 рр. Основною його базою були українські землі у складі Польщі. Націоналісти прагнули звільнити українські землі з-під влади Росії, Польщі, Румунії та Чехословаччини і об'єднати їх у єдиній суверенній державі.
- Основний провід у боротьбі за справу незалежності України взяла на себе створена у 1929 р. Є. Коновальцем Організація українських націоналістів. Її ідеологія була праворадикальна і у досягненні мети виправдовувала будь-які засоби і прийоми. З часу розколу ОУН на дві головні фракції – радикальнішу бандерівську та помірковану мельниківську, – що завдало великої шкоди справі консолідованого національного руху, більшим впливом користувалася перша фракція.
- Репресивно-терористичний характер сталінської радянзації вороже настроїв західних українців проти Москви, що і зумовило на початку війни Німеччини проти СРСР серед більшості населення прихильне ставлення до німців, які уявлялись як визволителі від радянського режиму і з якими провід ОУН налагодив координацію дій, проте кожна сторона виношувала свої плани по використанню одна одної: Німеччина – за допомогою українських націоналістів полегшити просування завойованими територіями і розширення життєвого простору; ОУН – за допомогою німців звільнитися від більшовицької окупації

та польських претензій на панування в краї, і створити незалежну єдину українську державу. Протилежність інтересів по ключовим питанням призвела до загострення непорозумінь та початку військових зіткнень з вермахтом. Небажання українських націоналістів на вимогу німців відкликати Акт 30 червня 1941 р., що проголошував незалежність України, що, в свою чергу, загострило взаємовідносини бандерівців та нацистів, та небажання Гітлера ділитися владою і шукати союзників на завойованій території відкидає будь-які звинувачення українських націоналістів у колабораціонізмі є безпідставними. Для колабораціонізму потрібна згода обох сторін. І тільки з наближенням Червоної Армії до Західної України німецько-українські збройні сутички затухають і мають місце факти тактичного співробітництва, спрямованого проти радянських військ.

- Дії радянських партизан носили диверсійний характер проти німецької сторони і були спрямованими інтересами фронту. Їх акції провокували вермахт до репресій місцевого населення. Воїни Української повстанської армії діяли як самооборона населення як проти німецьких загарбників, так і проти червоних партизан, а також проти польської Армії Крайової.
- Реставрація радянської влади в краї до середини 50-х років носила характер громадянської війни. На боці сил НКВС була вся потуга радянської держави та міжнародна легітимізація придушення українського національного руху як союзника німецького нацизму. Воїни УПА спиралися головним чином на підтримку місцевого населення.

– УПА, так само як Радянська армія, була воюючою стороною у проти-стоянні Об'єднаних Націй і блоку фашистських держав. Нема фактів, які свідчать про участь УПА як військового формування у війні з Об'єднаними Націями на боці Німеччини [35].

З цілком зрозумілих причин ця “центристська” “поміркована” позиція-оцінка діяльності ОУН – УПА є не всім до душі (її піддають критиці як ветерани радянської армії, для яких українські націоналісти були і є ворогами, бандитами, так і ряд сучасних ультранационалістів). До числа останніх, приміром, зарахуємо Б. Червака зі статтею-відповіддю на згадані висновки “Чи буває “проміжною правда?”, яка вміщена у цьому ж числі “Сучасності” зразу ж слідом за роботою С. Кульчицького. Так, несприйнявши узагальнення-характеристики діяльності ОУН – УПА як праворадикальної та тоталітарної, Б. Червак констатує, що “уже перші узагальнення вражають поверховістю і тенденційністю... Схоже, що автори не документи читали, а памфлети на тему “боротьби з українським буржуазним націоналізмом”. На порівняння С. Кульчицьким верхівки ОУН з нацистською, фашистською, більшовицькою верхівкою, реакція цього “рецензента” миттєва і зразково емоційна: “До якої міри має бути деградованою свідомість, щоб при живих свідках, маючи на руках документи, вдаватися до такого цинізму?”. І з авторитетом справжнього спеціаліста з історії України середини ХХ століття Б. Червак виносить недвозначний вирок роботі колектива Станіслава Кульчицького: “Про недостатню фаховість авторів “звіту” сві-

дчить розділ, у якому йдеться про Українську Повстанську Армію”. І нарешті: “Колектив авторів принципово не готовий виконувати покладене на нього завдання. А тому “Історичний висновок про діяльність ОУН – УПА” має бути зроблений іншим колективом із залученням кваліфікованих спеціалістів, які, врешті-решт, напишуть не “проміжну”, а справжню правду про ОУН і УПА”[36].

Ми б і надалі могли збагачувати ваш лексикон епітетами-характеристиками з безкраїх глибин вербального моря обидвох полюсів сучасної української історіографії на адресу не лише один одного, а й на “проміжну правду”. Проте потреба надати статті наукового, а не публіцистичного характеру, примушує нас утриматися від надмірної уваги до праць такого гатунку. Нехай оцінки-вироки таких і подібних до них суддів залишаються на їх совісті. І як свідчить досвід, правда знаходиться “десь по середині”. Вона є “золотою серединою” між гострими краями непримиренних суперечок. Тому висновок робочої групи С. Кульчицького щодо діяльності українських націоналістів у 30 – 50-х рр. минулого століття ми вважаємо не лише як вишуканий тактичний крок уряду у механічному зведенні до спільного знаменника, у встановленні “теплової рівноваги” між киплячими пристрастями-суперечками навколо вказаної проблеми, а й як прагнення до нового її бачення, де кожній зі сторін буде відведене справедливо належне їй місце з огляду на факти їх діяльності та доленосності в подальшій історії нашої країни. І сам С. Кульчицький попереджав, що “робота ще триває. Проте ясно, що чорно-біле сприйняття дискусійної проблеми неможливе”[37].

ЛІТЕРАТУРА

1. Талан Є. П., Вітрук Л. Д. Суспільно-політичне життя та культурний розвиток республіки //Історія Української РСР. У восьми томах десяти книгах /Ю. Ю. Кондуфор (гол. редактор). – Т.8., Кн. I /А. В. Лихолат (відповід. редактор). – К., 1979. – С. 111.
2. Кульчицький С. Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі //Сучасність. – 1999. – № 4. – С. 74.
3. Против кого воевала ОУН – УПА? //Єдинство. – плюс. – 1997. – 22 ноябрь /№ 47/. – С. 3.
4. Поліщук В. Гірка правда: злочинність ОУН – УПА (сповідь українця). – Донецьк, 1996.

5. Голубенко І. Коли ми вмирали, нам дзвони не грали... ОУН – УПА в боротьбі за державність України (1942 – 1953) //Дзвін. – 1993. – № 2-3. – С. 118.
6. Там само. – С. 120.
7. Ярош Б. Українська Повстанська Армія проти тоталітарного режиму //Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 9. – С. 1120 – 1121.
8. Лапайдух Р. Українська повстанська армія. Погляд через півстоліття //Дзвін. – 2001. – № 2. – С. 109.
9. Там само. – С. 110.
10. Там само. – С. 111.
11. Грабовський С. Доля армії без держави //Сучасність. – 2001. – № 2. – С. 75.
12. Темко Г. Незалежність українського народу – головна мета ОУН і УПА //Визвольний шлях. – 1997. – № 4. – С. 425.
13. Скуратівський В. Нотатки до проблеми УПА //Сучасність. – 2001. – № 2. – С. 76.
14. Там само. – С. 77.
15. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999.
16. Там само. – С. 319.
17. Там само.
18. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм //Історичні есе. – Київ. – 1994. – Т. 2. – С. 251 – 252.
19. Бар М., Зеленський А. Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939 – 1945 рр. //Український історичний журнал. – 1992. – № 6. – С. 117.
20. Там само. – С. 122.
21. Сергійчук В. Боротьба за волю, а не коляборація //Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 3. – берез. – Р. 54. – С. 53.
22. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996. – С. 14.
23. Сергійчук В. Наша кров – на своїй землі //Визвольний шлях. – 1996. – № 4. – С. 488 – 489.
24. Сергійчук В. Боротьба советської влади проти ОУН – УПА в післявоєнний період //Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 11. – С. 58.
25. Коваль М. ОУН – УПА і “Третій рейх” //Політика і час. – 1994. – № 5. – С. 71.
26. Там само. – С. 73 – 74.
27. Там само. – С. 75.
28. Коваль М. В. ОУН – УПА: між “третьім рейхом” і сталінським тоталітаризмом //Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 95.
29. Там само.
30. Там само. – С. 99.
31. Коваль В. Під червоно-чорними прапорами //Вітчизна. – 1999. – № 9. – С. 81.
32. Там само.
33. Кульчицький С. В. Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі. – С. 71.
34. Там само. – С. 73.
35. Кульчицький С. В. Історичний висновок про діяльність ОУН – УПА (Попередній варіант) //Сучасність. – 2001. – № 2. – С. 50 – 58.
36. Червак Б. Чи буває “проміжною правда?” //Сучасність. – 2001. – № 2. – С. 59 – 62.
37. Кульчицький С. В. Українські націоналісти в червоно-коричневій Європі. – С. 74.

РЕЗЮМЕ

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОУН – УПА В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Попович О.И. (Ужгород)

В статье предлагается обзор публикаций современных отечественных исследователей, посвящённых Организации украинских националистов и Украинской повстанческой армии. Автор знакомит читателей с точками зрения известных украинских историков 90-х гг. на ключевые моменты деятельности ОУН – УПА.

SUMMARY

ANALYSES OF OUN-URA ACTIVITY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Popovych O. (Uzhgorod)

The article offers overview of publications of contemporary ukrainian researchers in the field of history of Organization of Ukrainian Nationatists (OUN) and Ukrainian Rebellion Army (URA). Author familiarizes reader with approaches of famous ukrainian historiographers of 90-th to the understanding of activity of OUN-URA

ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ НА РУБЕЖІ 40 – 50-х рр. XX ст.: НОВІ ПІДХОДИ

ДОБОШ О. І. (Ужгород)

XX століття відійшло в історію, сучасна історична наука левову частку своїх досліджень віддає саме йому. Справедливо буде відмітити, що часто в суспільній свідомості, XX століття, асоціюється з колосальним і водночас жорстоким, довготривалим соціальним експериментом "будівництва соціалізму". Його різноваріаційне проникнення в Європу припадає на період 1940 - 1950-х років. Коли у країнах Центрально-Східної Європи "другий подих" отримав радянський режим, сформований на своїй "батьківщині" в 1920 - 1930-х роках. У зв'язку з цим виникає низка запитань: В чий інтересах було утвердження сталінського соціалізму в Європі? Як протікав цей процес? Якими методами та ідеями керувалися його поширювачі? Яку роль відігравав зовнішній фактор таких трансформацій в країнах регіону? Які наслідки даного соціального експерименту? Прагнучи знайти відповідь на ці та безліч інших запитань, ми звертаємось до історичних досліджень, наукових праць, переповнених оцінками, що впадають з однієї крайності в іншу.

Оцінка проблеми суспільно-політичного розвитку країн Центрально-Східної Європи, зокрема, Чехословаччини, що є предметом дослідження у статті, протягом останніх десятиліть змінюється

у залежності від ідейно-політичної орієнтації, об'єктивності оцінок та рівня професіоналізму дослідників. Значну роль відіграє джерельна база, яка останніми роками розширюється у зв'язку з відкриттям раніше утаємничених документів та фондів національних і зарубіжних архівів.

Основний документальний масив з питань суспільно-політичних перетворень у Чехословаччині 1940 - 1950-х років міститься у Центральному державному архіві Чеської Республіки (ЦДА ЧР). На початку 90-х років до його складу були передані раніше малодоступні дослідникам матеріали з архівів Компартії Чехословаччини. Фактично під попередньою назвою вони й надалі згруповані в ЦДА, наприклад, "Архів ЦК КПЧ", чи "Архів Інституту історії КПЧ".

Серед збірок документальних джерел компартійних архівів з проблем політичної боротьби в Чехословаччині за період 1938-1953 рр. на велику увагу заслуговують матеріали так званого Фонду К. Готвальда [1].

Провідні чеські та словацькі історики займаються дослідженням проблем повоєнного суспільно-політичного розвитку Чехословаччини на основі нових архівних матеріалів. Вагомими дослідженнями є роботи чеського вченого